

NÄKÖKULMA

MERVI KAUKKO, professori, Tampereen yliopisto
Kaukko toimii monikulttuurisuuskasvatuksen professorina Tampereen yliopistossa.

TOMI KIILAKOSKI, dosentti, Tampereen yliopisto
Tomi Kiilakoski toimii Nuorisotutkimusseuran vastaavana tutkijana.



TUTKIMUSETIIKASTA ON KESKUSTELTAVA NYKYISTÄ LAAJEMMIN

On kysyttävä yksilöiden oikeuksien lisäksi tutkimuksen aikana muotoutuvista suhteista ja näissä rakentuvista tunteista ja toiminnoista.

Sari Pöyhösen artikkeli Eettisiä pohdintoja tai-deperustaisesta pakkomaahanmuuton tutkimuksesta käsittelee kahta tärkeää ja toisiinsa kietoutuvaa aihetta. Niistä ensimmäinen on, että taidelähtöisillä menetelmillä voidaan helpottaa kokemusten ja tuntemusten kertomista silloin, kun pelkät puhuttuun tai kirjoitettuun kieleen liittyvät keinot eivät riitä. Jälkimmäinen toteaa, että tällaiset taidelähtöiset tutkimukset pakolaisryhmien kanssa vaativat monitasoisia eettisiä pohdintoja, joita ei saa haltuun pelkästään yleisellä eettisellä arvioinnilla.

Pöyhönen tarkastelee näitä teemoja kolmen pakolaistaustaisten nuorten kanssa tehdyn tai-deperustaisen tutkimusprojektin kautta. Näissä hankkeissa Pöyhönen kumppaneineen totesi kerta toisensa jälkeen, etteivät yleiset tutkimuseettiset ohjeet riitä tutkimuksen eettisten kysymysten ratkaisuun. Pöyhönen korostaakin relationaalisen etiikan tärkeyttä (vaikka ei käytä tätä sanaa). Tällöin ajatellaan, että etiikka perustuu kunnioittavaan vuorovaikutukseen ja siinä syntyvään vastuullisuuteen muita kohtaan. Etenkin pakkomaahanmuuttoa taiteen keinoin tutkittaessa eettisesti hereillä olevan tutkijan on käytävä jatkuvaa eettistä pohdintaa yhteistyössä osallistujien kanssa. Esittelemme tässä tekstissä muutamia muita samojen eettisten ongelmien kanssa kamppailleita tutkimuksia ja laajennamme näkökulmaa siihen, minkälaisia lisäpohdintoja osallistujien lapsuus tai nuoruus vaatii.

Eettiset ohjeet edustavat tiedeyhteisön yhteistä näkemystä siitä, millä tavalla oikeudenmukainen tutkimus toimii. Eettisillä ohjeilla pyritään ennen kaikkea suojelemaan tutkimukseen osallistuvia, heidän itsemääräämisoikeuttaan, loukkaamattomuuttaan ja yksityisyyttään. Maahanmuutto- ja pakolaistutkimusta ohjaavat eettiset ohjeet eivät pääperiaatteiltaan eroa muusta ihmisten kanssa tehtävästä tutkimuksesta. Tutkimuksen aiheuttamat riskit täytyy minimoida. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että arkoja aiheita käsitellään varoen, riskit tunnistaen ja mahdollisia ongelmakohtia jo etukäteen puntaroiden. Pakolaistutkimus sivuaa usein traumaa tai turvattomuutta, ja näiden aiheiden käsittely voi tuottaa tai tuoda esiin hankalia tunteita. Yksilön itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen vaatii, että tutkimus on vapaaehtoista ja että osallistumispäätös on tehty tietoisesti riittävään tietoon tutkimuksesta perustuen. Osallistujien yksityisyyttä suojellaan varmistamalla se, että heitä ei voi tunnistaa tutkimuksen lopputuotoksista.

Jo yllä oleva supistettu lista osoittaa, että tai-deperustaisten ja osallistujien kanssa yhdessä tehtävien tutkimusten sovittaminen yleisiin eettisiin ohjenuoriin on vaikeaa. Vaikka näkemyksemme mukaan hyvä tutkija pohtii suhdettaan eettisiin ohjeisiin, voi olla, että taideperustaisessa tutkimuksessa eettinen harkinta vaatii näistä ohjeista poikkeamista. Tutkimuksen herättämiä tunteita on vaikea ennakoita ja voi olla, että tutkimukseen osallistuvat haluavat tuoda äänensä kuuluviin

myös vaikeisiin aiheisiin liittyen. Tällekin on annettava tilaa ja se on tehtävä niin, että osallistujat ymmärtävät osallistumisensa riskit. Kun tutkimusta pyritään tekemään aidosti osallistujien ehdoilla, kuten esimerkiksi Pöyhönen kumppaneineen teki Oravaisten vastaanottokeskuksessa, tutkimukseen osallistuvien ajatukset hyödystä ja haitasta tai anonyymiteetistä ja tunnistettavuudesta saattavat erota yleisesti tiedeyhteisössä hyväksytystä linjasta.

Saako kasvoja näyttää tai toisten puolesta puhua?

Artikkelissa nostetut havainnot ovat tärkeitä ja samansuuntaisia aikaisemman pakolaiskonteksteissa tehdyn tutkimuksen kanssa. Pöyhösen ja työryhmän luomassa *Toinen koti* -esityksessä oli vaarana paljastaa tutkimukseen osallistuneiden henkilöllisyys, olihan kyseessä julkinen teatteriesitys vuoden 2015 vastaanottokriisin ajan tapahtumista. Yhtä vakava uhka oli, että arkaluonteista aihetta käsittelevä taide stigmatisoi jo valmiiksi stigmatisoituneita ihmisiä. Nämä vaarat olivat läsnä myös Riikka Korkiamäellä, kun hän järjesti yksin maahan tulleiden nuorten kanssa valokuvanäyttelyn nuorten ystävyysyhteisöistä. Nuorten itse valitsevat valokuvat kuvasivat ystävyksiä, sosiaalisia suhteita ja tärkeitä ihmisiä. Kuvat pikselöitiin eettisten sääntöjen mukaan osallistujien yksityisyyden turvaamiseksi. Tämä toimi kuitenkin ennakoimattomalla tavalla: Eräs näyttelyvieras kommentoi, että nuorten tummahiuksisten miesten kasvojen sumennus loi miellelyhtymän terroristeista. Tutkimuseettinen ratkaisu vaihtoi kuvien representaatiota ja sitä, miten nämä kuvat vastaanotettiin. Tätä viestiä ei varmastakaan haluttu välittää kuvassa, jonka nimi oli ”Ystäviä lähellä ja kaukana”.

Samoihin aikoihin alkaneessa Maria Petäjänien väitöstutkimuksessa nuoret turvapaikanhakijamiehet esittivät kärjistäviä ja hieman sarkastisia mietteitä siitä, miten suomalaisessa yhteiskunnassa pitäisi olla, että tulisi nähdä ”hyvänä” turvapaikanhakijana. Marian tutkimukseen osallistuneet miehet olivat tietoisia heitä leimaavasta stigmasta ja siihen liittyvistä ristiriitaisista odotuksista, ja pystyivät toisinaan jopa nauramaan niille. Tutkimuksen vastaanotto oli enimmäkseen positiivinen, mutta eräässä maahanmuuttokongressissa Marian esitystä kommentoitiin kyseenalaistamalla tutkijan (joka on Suomessa syntynyt, valkoihoinen ja koulutettu nainen) oikeus puhua turvapaikanhakijoiden puolesta. Maria oli tutustu-

nut tutkimukseensa osallistuneisiin vapaaehtoisena vastaanottokeskuksessa ja tehnyt heidän kanssaan monivuotisen tutkimuksen. Tämä laajentaa eettistä pohdintaa laajemmin valtakysymyksiin, kuka voi edustaa ketäkin ja kenellä on oikeus puhua toisten puolesta. Näiden valtakysymysten pohdinta tuo uuden näkökulman tutkijan ja tutkittavien välisiin suhteisiin, ei pelkästään yksilönä, vaan myös erilaisten yhteiskunnallisesti alisteisten ryhmien jäsenenä.

Sari Pöyhösen, Riikka Korkiamäen ja Maria Petäjänien tutkimukset ovat muistutuksia siitä, että myös perusteellisesti ja eettisesti harkittuihin tutkimuksiin pakolaisten kanssa liittyy riskejä. Tutkimukset voivat parhaista aikomuksista huolimatta uusintaa stereotyyppiä tai johtaa epätoivottuihin miellelyhtymiin tutkijan etuoikeutetun aseman väärinkäytöstä. Kaikissa näissä tutkimuksissa tutkijan asema oli harkittu. Luottamuksen rakentamiseen oli käytetty aikaa ja osallistujien näkemyksiä oli kunnioitettu tutkimuksen alusta loppuun saakka. Myös me tämän näkökulman kirjoittajat olemme törmänneet töissämme samankaltaisiin ongelmiin nuorten maahanmuuttajien kanssa. Lisää pohdinnan paikkoja meidän työhömmä on tuonut se, että tutkimustemme osallistujat ovat olleet lapsia tai nuoria.

Kun tutkimusta tehdään maahanmuuttaja- tai pakolaistaustaisten lasten ja nuorten kanssa, eettisiä valintoja on harkittava myös iän, kehitystason ja kielitaidon näkökulmista. Tämä vaatii tutkimukseen osallistuvien itsearvon uudelleen tarkastelua. Kun lapset eivät puhu äidinkielenään tutkimuksen kielinä, ymmärryksen ja suostumuksen varmistamiseen pitää käyttää aikaa ja luovuutta. Ei riitä, että lapsilta tai nuorilta kysytään, onko heille annettu riittävästi tietoa tutkimuksesta. Aikuisen pitää pystyä varmistamaan, että osallistujat ovat ymmärtäneet saamansa tiedon, ja että tutkimus on vapaaehtoista eikä pelkkää (vieraan) aikuisen tottelua. Joskus lapset ja nuoret eivät ilmaise suostumuksen peruutusta sanallisesti, vaan jollain muulla tavoin. Tutkijan on osattava lukea monikielisten osallistujien vihjeitä ja ei-verbaalia viestintää, kuten eleitä, joilla he voivat ilmaista epämuavuutta, vaikeuksia ymmärtää tai halua vetäytyä tutkimuksesta. On aikuisen tutkijan vastuulla, että lapsi tai nuori voi helposti peruuttaa tutkimukseen osallistumisen ilman pelkoa siitä, että tutkija suuttuu tai että lapsi jää jostain paitsi. Tässä kaikessa tavoitteena on kahden keskeisen lapsen oikeuden – osallisuuden ja suojelun – välille kehkeytyvä tasapaino.



Tämä teos on lisensoitu Creative Commons Nimeä 4.0 Kansainvälinen -käyttöluvalla. Tarkastele käyttöluvaa osoitteessa: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>



Saako tutkimustarkoitukseen tuotettua, itse tehtyä taidetta levittää?

Kun lasten tai nuorten kanssa tehtävään tutkimukseen yhdistyy julkiseksi tarkoitettu taide, kulkeudutaan yhä monimutkaisempien eettisten pohdintojen äärelle. Videot, kuvat ja muut visuaaliset aineistot ovat osa monen lapsen arkipäivää. Niiden levittäminen digitaalisessa muodossa on helppoa ja nopeaa. Lapset ja nuoret myös ymmärtävät tässä muodossa olevaa tietoa, mikä ei ole itsestään selvää kirjoitetun tekstin osalta. Vastuu tutkimustarkoitukseen tuotetun aineiston leviämisestä ja jatkokäytöstä on kuitenkin tutkijalla.

Omien töiden levittämistä harkitessaan lapsen pitäisi itse pystyä arvioimaan, mikä siinä tilanteessa ja tulevaisuudessa on hyödyllistä tai haitallista, mutta tähän tarvitaan usein aikuisen apua. On

ymmärrettävää, että lapsi tai nuori haluaa tulla nimetyksi oman työnsä tekijänä. Lapsen tai nuoren voi olla vaikea ymmärtää, että itse tuotettua materiaalia ei voisi ladata nettiin tai lähettää kavereille. Aikuisen vastuulla on auttaa lasta oivaltamaan, että tutkimustarkoitukseen luodulla taiteella tuotetaan myös tietoa ja että omia kuvia tai tietoja ei välttä-

mättä voikaan poistaa, jos muuttaa mielensä tulevaisuudessa. Tämä ei tarkoita, että lasten tai nuorten kanssa tehtyä taidetta ei tulisi julkaista, tai että taiteilijoille ei tulisi antaa sitä kunniaa, joka heille kuuluu. Sen sijaan tämä muistuttaa siitä, että päätökset nimettömyydestä tai julkisuudesta on tehtävä lasta tai nuorta opastaen ja kuunnellen.

Kuva: Pixabay

Pidämme Sari Pöyhösen artikkelia tervetulleena puheenvuorona keskusteluun siitä, millä tavoin tiedeyhteisön tulee kehittää tutkimuseettistä ymmärrystä sekä tutkimuseettikan hallinnointia. Pöyhösen artikkeli vahvistaa omia havaintojamme siitä, että pakolaislasten ja -nuorten kanssa tehty tutkimus asettaa monet tutkimuseettiset kysymykset uuteen valoon. Tämä pätee erityisesti silloin, kun tutkimuksessa käytetään taidepohjaisia tai osallistavia menetelmiä. Osallistavassa tutkimuksessa lapset ja nuoret kutsutaan mukaan tutkimuksen kaikkiin vaiheisiin, suunnittelusta raportointiin, mutta kutsuun ei ole pakko vastata myöntävästi. Etiikka tässä tilanteessa tarkoittaa sitä, että lapsi tai nuori päättää osallisuutensa tason ja tämä päätös perustuu ymmärrykseen. Aikuisen tutkija puolestaan tunnistaa yhteistoiminnan symmetriat ja epäsymmetriat ja osaa punnita sitä, miten hän voi käyttää omaa asemaansa osallistujille hyödyllisellä tavalla. Tällöin kysymys tutkimuseetikasta asettuu perinteisten yksilötutkittavien oikeuden huomioimisen lisäksi myös kysymykseksi tutkimuksen aikana muotoutuvista suhteista ja näissä suhteissa rakentuvista tunteista ja toimintoista. Näiden pohdinta auttaa arvioimaan, millaisia seuraamuksia tutkimuksella on tutkittaville ja heidän yhteisöilleen. Seurauksia on pohdittava paitsi haitan välttämisen näkökulmasta, myös tutkittavien toimijuuden lisääntymisen kannalta sekä siitä näkökulmasta, millaiseksi yhteinen sosiaalinen todellisuus rakentuu toiminnan seurauksena. Tutkimus on toimintaa, ja sellaisenaan vastuussa maailmasta.

Lähteet

- Kaukko, Mervi & Tomi Kiilakoski (2023). Toimi hyvin. Toimintatutkimuksen eettiset kysymykset. Hannu L. T. Heikkinen & Mervi Kaukko (toim.), *Toimintatutkimus. Käytännön opas*. Tampere: Vastapaino.
- Korkiamäki, Riikka & Mervi Kaukko (2022). Faceless, voiceless child – Ethics of visual anonymity in research with children and young people. *Childhood*, 30 (1), 55–70.
- Petäjäniemi, Maria (2022). *(Un)becoming an asylum seeker: nomadic research with men awaiting an asylum decision*. Väitöskirja. Oulun yliopisto.